Dietrich Scholze

Towaršnostna transformacija po 1989 w špihelu serbskeje prozy

Politiski přewrót w Serbach

W měrcu 1948, hišće do założenja Němskeje demokratiskeje republiki, bě Sakski krajny sejm „Zakoń wo zachowanju prawow serbskeje ludnosće“ schwalił. Wón zawěsći słowjanskej mjeńšinje w Sakskej a (wot 1950) Braniborskej – prěni raz w němskich stawiznach – prawa w kulturje a kubłanju, we wědomosći a zarjadnistwje, štož měješe jej relatiwnu awtonomiju zmóžnić. Wustawa NDR wopřija stajnje wosebity artikl k škitej etniskich skupin, kotrehož předmjet tworjachu Serbja. Scyła bě wuchodoněmska mjeńšinowa politika mjez 1948 a 1989 w europskim přirunanju kedźbyhódna: Natwarješe so dospołne dwuréčne šulstwo, spěchowaše so mnohoworštowa duchowna kultura. Serbšćina so jako teritorialnje wobmjezowana statna réč připózna. Z tym mějachu wobydlerjo Hornjeje a Delnjeje Łužicy principielnje móžnosć, serbsku resp. serbsko-němsku identitu wuwiwać a hajić.“[1]

Zadnja stronka „marxistisko-leninistiskeje narodnostneje politiki“ běše žadana politiska sćerpliwosć na stronje Serbow. Jich narodna organizacija Domowina bu Centralnemu komitejej SED podstajena. Protesty jeje wjednistwa na př. přećiwo ekstensiwnemu wudobywanju brunicy, kotrež serbski teritorij přeco bóle wobmjezowaše a k přesydlenju tysacow serbskich swójbow wjedźeše, wostachu skoro bjez wuskutka. W běhu lětdźesatkow rosćeše tež pola Serbow njespokojnosć z awtoritarnym socializmom. Jako přińdźe towaršnostny porjad nazymu 1989 do krizy, hromadźachu so hnydom mocy, kotrež prócowachu so wo zasadne wobnowjenje narodneho žiwjenja.

Spad serbskeje substancy njebě so ani w NDR zadźeržeć hodźał. „Naš mały lud je wučerpany, hakle nětkole so póčnje ze wšej jasnosću jewić, kelko žiwjenjow smy zhubili jenož za čas poslednjeju generacijow“, zjimaše spočatk 1991 Jurij Brězan, wusahowacy serbski prozaist 20. lětstotka, w mjezybilancy.[2] W tutym času běše najwažniša bazodemokratiska skupina přewróta, Serbska narodna zhromadźizna, swoje najbóle palace nadawki hižo spjelniła. Při zwrěšćenju NDR w oktobrje a nowembrje 1989 falowaše Domowinje koncept za postkomunistiski přichod. Zwjazkowe předsydstwo „socialistiskeje narodneje organizacije Łužiskich Serbow“ njemóžeše sej eksistencu zwonka diktatury proletariata scyła předstajić: „Wjednistwo Domowiny njebě duchownje přihotowane na towaršnostne přemjenjenja. Za naše wodźace kadry bě wobstaće socializma kaž dogma.“[3] Iniciatiwa přeńdźe tuž na spontanje wutworjenu narodnu zhromadźiznu, kiž nawjaza wědomje do serbskeho narodneho hibanja 19. a zažneho 20. lětstotka. Zo konstituowaše so wona 11. nowembra, dwaj dnjej po wotewrjenju Berlinskeje murje (namołwa wšak bě so 1. nowembra wozjewiła), bě na jednej stronje připad, na druhej stronje symptom za paralelne politiske wotběhi pola Němcow a Serbow. Narodna

---

[1] Přir. Dietrich SCHOLZE: Die Situation der Sorben in Vergangenheit und Gegenwart. W: Europa Regional 10 (2002) 2, wos. s. 51–54.

[2] Jurij BRĚZAN: Zapisane, reflektowane, réčane, napisane. W: Zwróćene dny. Spěšne zapiski serbskich awtorow. Budyšin 1991, s. 16.

[3] Jan MALINK w: Rozhlad 49 (1999) 10, s. 366.

zhromadźizna zwoła operatiwne tematiske skupiny a nastaji rjad žadanjow. Najwažniše z nich běchu:[4]

- škit sydlenskeho ruma Serbow před dalšej industrializaciju, předewšěm dewastaciju přez hórnistwo,
- administratiwne noworjadowanje z cilom zjednoćeneje Łužicy,
- dwuměčnosć w zjawnych zarjadnišćach,
- sylniše wobkedźbowanje serbšćiny w šuli a cyrkwi,
- dopušćenje serbskich towarstwow,
- lěpše informacije wo Serbach w němskich medijach,
- wjetše prawo soburěčenja za wobnowjenu Domowinu w narodnostnej politice,
- zastupowanje serbskich zajimow přez njewotwisnych zapósłancow w Ludowej komorje NDR.

W narodnej zhromadźiznje dominowaše młódša serbska inteligenca, z čimž so bórzomna wuměna elitow hižo wotrysowaše. Nimo toho eksistowaštej dalšej bytostnej grupěrowance, ke kotrymajž słušachu přewažnje starši Serbja: reformkomunistisce orientowana Serbska lěwica a na swoje dotalne struktury ličaca Domowina. Serbskemu kulojtemu blidu poradźi so, wot decembra 1989 při Centralnym kulojtym blidźe w Berlinje městno wobsadźić, kotrehož zastupnik drje žane hłosowanske prawo njeměješe, ale njewobmjezowane prawo rěčenja. Rěčnik narodneje zhromadźizny, ewangelski farar Jan Malink, móžeše jako delegat zjawnosć NDR za należnosće Serbow sensibilizować. Hišće před wólbami k Ludowej komorje 18. měrca 1990, z kotrychž wuńdźe wot CDU nawjedowana Alianca za Němsku jako dobyćerka, respektowachu serbske zeskupjenja wuraznje ewentuelne znowazjednoćenje wobeju němskeju statow. Zdobom pokazachu na legitimne naroki awtochtoneje mjeńšiny. Domowina přiwza srjedź měrca na wurjadnym kongresu nowe wustawki, kotrež kazachu jej politisku neutralnosć; wona bu zaso – kaž při założenju w lěće 1912 – třěšny zwjazk serbskich towarstwow. Ze schwalenjom noweho programa a dalšimi personelnymi změnami skónči so w juniju 1991 wobnowjenje ogranizacije. Na to zastajichu bazodemokratiske skupiny poněčim swoje aktiwity.

Nowe wjednistwo Domowiny zapřija do zjednoćenskeho procesa w Němskej wone prawniske a institucionelne rozrisanja, kotrež běchu so wot 1948 přesadźili. „Da auf der einen Seite der Standard des den Sorben in der ehemaligen DDR gewährten Volksgruppenschutzes erhalten bleiben sollte, die Bundesregierung eine Verankerung im Grundgesetz aber ablehnte, wurden entsprechende Regelungen im Einigungsvertrag getroffen.“[5] W protokolnej noticy nr. 14 k artiklej 35 rěka tohodla:

„1. Das Bekenntnis zum sorbischen Volkstum und zur sorbischen Kultur ist frei.
2. Die Bewahrung und Fortentwicklung der sorbischen Kultur und der sorbischen Traditionen werden gewährleistet.
3. Angehörige des sorbischen Volkes und ihre Organisationen haben die Freiheit zur Pflege und zur Bewahrung der sorbischen Sprache im öffentlichen Leben.“

---

[4] Přir. Martin KASPER: Die Lausitzer Sorben in der Wende 1989/1990. Ein Abriss mit Dokumenten und einer Chronik. Bautzen/Budyšin 2000, s. 18.

[5] Dieter BLUMENWITZ: Minderheiten- und Volksgruppenrecht. Aktuelle Entwicklung. Bonn 1992, s. 112.

Praktiski wuznam tutoho pasusa eksperća wobkrućichu: „Während die Bekenntnisfreiheit der Ziffer 1 nicht über das hinausgeht, was das Grundgesetz den Sorben ohnehin garantiert, verpflichtet sich der Staat in Ziffer 2 zu einer aktiven Unterstützung der sorbischen Kultur und schreibt in Ziffer 3 in Bezug auf die Zweisprachigkeit im öffentlichen Leben den in der DDR erreichten Standard als Mindeststandard fest.“[6] W oktobrje 1991 założichu zwjazkowe knježerstwo kaž tež Saksko a Braniborska Założbu za serbski lud, kotraž z toho časa rěčne, kulturne a wědomostne wuwiće Serbow we Łužicomaj financielnje zaruča. Tak móžachu so w Budyšinje sorabistiski slědźerski institut, serbske nakładnistwo, profesionelne (dwurěčne) dźiwadło a folklorny ansambl wobchować. Dwurěčne šulstwo inkluziwnje uniwersitneho wukubłanja w Lipsku njesetej wobaj zwjazkowej krajej, w kotrymajž Serbja bydla. Braniborska a Saksko stej nimo toho 1992 zakładne prawa słowjanskeje mjeńšiny do swojeju wustawow zapisałoj a w dźewjećdźesatych lětach wosebite „serbske zakonje“ wudałoj, hdźež buchu rjadowanja z NDRskeho časa aktualizowane a wudospołnjene.

Změnjene wobłukowe wuměnjenja za spisowaćelow

Serbka literatura bě wot 1949 směrnicy NDRskeje kulturneje politiki zwjetša sćěhowała. Tak dominowachu w połstatych lětach w basnjach a powědančkach realistiske modele swěta, kotrež so – wotpowědnje teoriji wotbłyšćowanja – na pozitiwny přikład, pozitiwneho rjeka zaměrichu. Po natwarje Berlinskeje murje (1961), hdyž woteběrachu nadźije na znowazjednoćenje Němskeje, dósta so wuchodoněmske narodne prašenje, to tak mjenowane swójske, do srjedźišća ideologiskeje debaty. Tež serbska kultura bě nětko nuzowana, jako wobstatk NDRskeje kultury wustupować. (Do toho bě so přisłušnosć k słowjanskemu kulturnemu rumej rady podšmórnyła.) Nowa tendenca so ze zjewjenjom noweje awtorskeje generacije wolóži, kotraž bě – byrnjež wotewrjena za eksperimenty – w politice móc reality za sebje akceptowała. Při tym rosćeše njewěstosć wo wosebitym nadawku: W kotrym poměrje steješe serbska specifika k programatisce wuzběhowanej „socialistiskej němskej narodnej kulturje NDR“? Móžeše a chcyše serbska literatura jako „wobstatk“ wjetšeje, „hospodowaceje“ kultury swojoraznosć wobchować? Abo dyrbjachu so narodne a kulturne rozdźěle na dobro přichodneje socialneje jenakosće zrunać?[7]

W běhu kulturnopolitiskeho liberalizowanja wot sydomdźesatych lět tematizowachu tež serbscy awtorojo w přiběracej měrje swoje dwěle na perspektiwje „realneho socializma“. Někotři kritizowachu pozdźišo direktnje abo indirektnje statnu kulturnu politiku a přinošowachu k destrukciji knježaceho systema, kiž běše swoju legitimaciju zhubił. (Tak rozpósła Kito Lorenc kónc 1988/spočatk 1989 pod pseudonymom Peter Schode jědnaćestronski lyriski typoskript přećelam a znatym, zo by mj. dr. přećiwo zakazej sowjetskeho časopisa „Sputnik“ protestował.)

---

[6] Thomas PASTOR: Die rechtliche Stellung der Sorben in Deutschland. Bautzen/Budyšin 1997, s. 85. – Přir. tež Martin KASPER: Sorbische Bestrebungen 1989/90 um die Sicherung nationaler Rechte. In: Zwischen Zwang und Beistand. Deutsche Politik gegenüber den Sorben vom Wiener Kongress bis zur Gegenwart. Wud. Edmund PECH a Dietrich SCHOLZE. Bautzen/Budyšin 2003, s. 224–240.

[7] Přir. k tomu wobšěrnje Dietrich SCHOLZE: Auf der Suche nach dem Eigenen. Zur Spezifik der sorbischen Literatur in der DDR. W: DDR-Literatur ’89 im Gespräch. Wud. Siegfried RÖNISCH. Berlin a Weimar 1990, s. 169–185.

Wot politiskeho přewróta so oficielne žadanja k wobsahej abo formje literarnych twórbow hižo njestajeja. Z tym so „zwonkaliterarny“, zjawny zajim za skutkowanje pisaneho słowa miniměrowaše. Jenož kulturna wědomosć wudźěła hdys a hdys prognozy wo trěbnosći swójskeje kultury za serbsku identitu.[8] Literatura wšak lědma hišće služi jako wentil za towaršnostnu kritiku, dokelž su nowiny, rozhłós a telewizija na tutym polu knjejstwo zaso přewzali.

K 1. julijej 1958 bě so w Budyšinje centralne statne nakładnistwo za serbske knihi a časopisy wutworiło: Ludowe nakładnistwo Domowina. Wone wudawa serbskorěčnu literaturu wšěch družin a žanrow, wučbnicy a słowniki za šule kaž tež – zwjetša w němčinje – monografije wo Serbach. Hač do přewróta nakładowachu něhdźe 100 sobudźěłaćerjow wokoło 2 800 titlow, z toho 1 000 wučbnicow, 300 beletristiskich dźěłow načasnych a prjedawšich awtorow, 500 dźěćacych knihow, 350 wědomostnych wudaćow, k tomu nabožne spisy, protyki, wobrazowe zwjazki kaž tež přełožki. Serbja přinjesechu potajkim fungowacu knižnu produkciju do zjednoćeneje Němskeje sobu. Wot lěta 1993 financuje Załožba za serbski lud nakładnistwo jako towaršnosć z wobmjezowanym rukowanjom, wone dźěła zdźěla po wičnohospodarskich kriterijach. Po ličbje małe čitarstwo pak njedowoli połne kryće produkciskich kóštow. Nakłady nowych serbskich knihow leža dźensa pola 400–600 eksemplarow a z tym wo 30 % niže hač prjedy w NDR.[9]

Powołanje spisowaćela, kotrež njeje w Zwjazkowej republice zakonsce škitane, wukonja pola Serbow jenož horstka wosobow. Dwaj dźesatkaj dalšich awtorow, kiž składnostnje prozu abo lyriku publikuja, maja zwjetša přistajenje jako lektorojo, wučerjo, nowinarjo abo su jako tajcy hižo na wuměnku. Z financielnych přičin – wosebje dla žiwjenskich kóštow – je so podźěl swobodnych awtorow, přełožowarjow a kritikarjow porno lětam do 1989 čujomnje pomjeńšił, tež hdyž su hranicy mjez statusami dźensa přepušćate. To so předewšěm na prozowe žanry negatiwnje wuskutkuje. Mjeztym zo originalne basniske zběrki w lětdźesatki zwučenej ličbje wuchadźeja – jedna abo dwě wob lěto –, stachu so powědarske zběrki rědke. Romany pisa prawidłownje jedyn jenički spisowaćel. Swój estetiski narok je serbska literatura w cyłku zachowała, njeeksistuje dźě zawjedźenje k ekonomiskemu oportunizmej w formje telewizijnych serijow, bulwarnych zešiwkow a pod.[10] (Falowaca triwialna lektura je na druhej stronje njedostatk, přetož młoda generacija namaka w jednorych tekstach husto přistup k literaturje.)

Literarny wobraz přeměnjenjow

„Heute zeichnet sich immer deutlicher ab, dass Voraussetzungen und Chancen der politischen, wirtschaftlichen und gesellschaftlichen Transformation in den Ländern des europäischen Ostens wesentlich von der Prägung durch das jeweilige historische Erbe

---

[8] Přir. na př. „So langsam wirds Zeit / Pomału je na času“. Bericht der unabhängigen Expertenkommission zu den kulturellen Perspektiven der Sorben in Deutschland. Für die Strukturkommission Sorbische Kulturentwicklung im Auftrag der Stiftung für das sorbische Volk wud. Elka TSCHERNOKOSHEWA. Bonn (ARCult) 1994.

[9] Hlej k tomu Marka MAĆIJOWA: Quo vadis, serbska kniha ... W: Rozhlad 46 (1996) 1, s. 24 sć.

[10] Přir. tež Dietrich SCHOLZE: Die sorbische Literatur – heute. W: Die slavischen Literaturen heute. Wud. Reinhard LAUER. Wiesbaden 2000, wos. s. 113 sć.

abhängen.“[11] Změny wot lěta 1989 trjechichu politiski a socialny porjad reformowych krajow w jich zakładach, wotpowědnje wowliwowachu wědomje a mentalitu ludźi. Serbja běchu a su na wšěch procesach wobdźěleni, kotrež so po přistupje NDR k Zwjazkowej republice – 3. oktobra 1990 – zahibachu. Mjeztym zo wotběži w statach wuchodneje Europy změna towaršnostneho systema jako samotransformacija, je wona we wuchodźe Němskeje – z hladanišća ludnosće – nawjedowana přez worštu, kotraž je wot wonka přišła. „Diese Besonderheit der ehemaligen DDR hat die nahe liegende und intendierte Konsequenz, dass der Regimewechsel sehr viel abrupter, rascher und umfassender vollzogen wird, weil es den ‚archimedischen Punkt' der alten Bundesrepublik gibt.“[12] Wuchodni Němcy nazhonjeja tute změny znajmjeńša w swojej maćernej rěči, dwurěčnych Serbow pak njezetkawaja ženje w serbšćinje, dokelž njeje so rěčehódna serbska emigracija po 1945 w zapadźe etablěrowała.

a) Nowa woprawdźitosć jako stafaža

W serbskorěčnych powědančkach dźewjećdźesatych lět wotbłyšćuje so – kaž bě wočakować – změnjena realita. Wopisowane podawki zwobraznjuja na mnohich městnach njeposrědnje nowe wobstejnosće.

Přikład toho skići prozowa zběrka „Hołbik čornej nóžce ma“ (1999) wot Jěwy-Marje Čornakec (lětnik 1959). W zawodnym teksće „Spalena zemja“ zapali runje wot swojeje žony dźěleny bur statok a wotjědźe z awtom „do zapada“. Swójbna tragedija bě so přez politiski přewrót přiwótřiła. Ale tež w NDR běchu dźělenja z wašnjom. Nowozapočatk hłowneje figury snadź w Mecklenburgskej by prjedy samsny efekt přinjesł.

Krótka titlna stawizna zběrki „Wulět do paradiza“ (1997) wot Měrki Mětoweje (tež lětnik 1959) jedna w anonymnym wuchodoněmskim wulkoměsće; čitar mysli na Drježdźany, Lipsk abo Berlin w prěnich lětach po zjednoćenju. Swětacuza rumunska pianistka, kiž doma dźewjećlětneho synka sama woćehnje, wopytuje z nim na priwatne přeprošenje Němsku. Na konsum orientowane, hejate dźěćo kompromituje mać-wukrajniču, wo čimž Mětowa z psychologiskim začućom powěda. Za serbskeho recipienta je „paradiz“ mjeztym wšědny dźeń, konflikt wuchodoeuropskeje maćerje identifikuje hłownje jako powšitkownje čłowjeski, kubłanski problem.

Do někotrych serbskich tekstow je so nowa woprawdźitosć runjewon zadobyła. To płaći mj. dr. za powědančko „W dešću“ wot Dorotheje Šołćineje (lětnik 1953), kotrež bě 2001 w prozowej antologiji „Wobraz ze skibami“ wotćišćane. W nim wobkedźbuje so wěsty Udo, kiž kóždy dźeń ze swojim psom „při wěži na ławce“ sedźi a piwo pije. Ja-powědarka wuznaje w reminiscency, zo bě tež wona „bydlenje na dróze“ zeznała, zo njese pak kóždy sam za sebje zamołwitosć. Zjawna měšćanska asocialita je jedyn z aktualnych temow, kotrež su serbskim awtoram hišće cuze a jich čitarjam eksotiske. Pomału so do literarneho arsenala zawjedu.

Podobny přikład da Křesćan Krawc (lětnik 1938) hižo 1996 w swojim powědančku „Dítko abo swětleško při hranicy“. Rodźeny Serb z čěskim přimjenom Dítko (Dźěćo) přewodźuje při sakskej hranicy spontanje skupinu Kosovo-Albančanow do Němskeje. Tak wjeći so za hrubosć bayerskeho hranicarja a dopokaza připódla, zo móža tež mjeńšiny něšto docpěć, hdyž so zwjazuja.

---

[11] Předspomnjenja w: Carsten GOEHRKE/Seraina GILLY (wud.): Transformation und historisches Erbe in den Staaten des europäischen Ostens. Bern etc. 2000, s. 7.

[12] Claus OFFE: Der Tunnel am Ende des Lichts. Erkundungen der politischen Transformation im Neuen Osten. Frankfurt a. M./New York 1994, s. 193.

Znamjenja noweho časa jewja so we wšitkich žanrach, nic naposledk w dźěćacej literaturje. W swojim na folkloru nawjazowacym młodźinskim powědančku „Woko Mok – syn wódneho muža“ (2003) naspomni na př. Křesćan Krawc, zo wustupujetaj při šulskim sportowym swjedźenju wokrjesna nalutowarnja a „Auto-König“ jako sponsoraj. Někotre strony dale ropzrawja powědar wo zaměru měšćanskeho zarjadnistwa, šulsku biblioteku zawrěć a rumnosće z dobytkom wěstej zawěsćerni přenajeć. Wobě wuprajeni běštej do přewróta w serbskej prozy njepředstajomnej.

b) Změna systema jako agens noweje strategije

Mjezynarodnje znaty serbski spisowaćel Jurij Brězan (lětnik 1916) pisaše mjez 1964 a 1975 swój stawiznofilozofiski roman „Krabat“ – prěnu knihu (němsce „Krabat oder Die Verwandlung der Welt“; 1976). Tehdom bě postmoderne nastajenje spisowaćelam w NDR cuze. Hač do sydomdźesatych lět, w oficielnych dokumentach hišće dlěje, so cyła moderna jako wuraz byrgarskeje dekadency wotpokazowaše. Brězanowy romanowy koncept zepěraše so na lětstotki stare ludowe basnistwo. Cil bě dopokaz serbskeje literarneje swojoraznosće. Symboliska figura Krabata, něšto kaž serbski Faust, steješe w službje čłowjeskeho postupa. Asociatiwne powědanje so pohibowaše swobodnje w času a rumje.

Po swojim wuznaću njeměješe Brězan hač do lěta 1991 wotpohlad, k wobšěrnemu romanej „druhu knihu“ napisać. Po zwrěšćenju socializma w srjedźnej a wuchodnej Europje pak widźeše spisowaćel trěbnosć, swoju stawiznisku wiziju přepruwować a skorigować. Brězan woleše za pokročowanje podobnu episku strukturu ze samsnej konfliktowej konstelaciju, ale w zajimje „wobchowanja swěta“ (němski titl: „Krabat oder Die Bewahrung der Welt“; 1995) njeanticipowaše hižo dobyće jednoho swětonahladneho principa nad druhim, ale mjez woběmaj pakt rozuma. Z tym bližeše so postmodernemu pluralnemu myslenju.

Postmoderne strategije su so, kaž je znate, we wuchodnej Europje ze zapozdźenjom přesadźili. Hakle krótko do resp. po spowalenju totalitarnych systemow bu postmoderna w teoriji a metodźe wirulentna. Atributy kaž wotewrjena abo hrajerska forma, kolaža abo montaža, fragmentowanje abo intertekstualnosć so zwjetša z postmodernu asociěruja. Uniwersalistiski narok komunistiskeho knjejstwa bě so do toho z druhimi srědkami podrywał. Brězan bě hižo w prěnim „Krabat“-romanje montažowu techniku nałožował, kotraž so w modernje a awantgardźe wutwori. Mnohoworštowa fabula z wjacorymi powědarskimi linijemi zjednoći w romanje disparatne elementy. Tak dósta so serbski awtor post festum do postmoderneho konteksta. Brězan inscenowaše realitu z tym, zo kombinowaše złamki z mytologije, stawiznow a přitomnosće. A woni transportowachu „skromnu nadźiju“ na koeksistencu rozdźělnych wěrnosćow. Dźe w tendency wo tajku pluralitu, kotraž – dokelž nima poslednjeho wopodstatnjenja – „alle Ganzheiten zerstört und nur mehr Fragmente hervorbringt und damit an die Stelle der Ganzheiten die Mannigfaltigkeit der Teile setzt“[13].

Tu mjenowane wosebitosće prěnjeho romana „Krabat“ leža na formalnej runinje, wone woprawnjeja jenož posrědnje k tomu, awtorej bliskosć k postmodernym zasadam připisać. Kwalitatiwny rozdźěl na wobsahowym polu wšak da so w druhej knize zwě-

[13] Walter KOSCHMAL: Grundzüge sorbischer Kultur. Eine typologische Betrachtung. Bautzen/Budyšin 1995, s. 121. Koschmal rěči w tutym zwisku wo hromadźepadnjenju mjez europskej postmodernu a deformaciju dotal dominantneho (narodneho) modela serbskeje kultury.

sćić. Dóńdźe tu k socialnemu a narodnemu – němsko-serbskemu – wujednanju. Změna w literarnje dokumentowanym rozumjenju swěta hodźi so na wjacorych symptomach wobkedźbować: Z dwaceći lět młódšeho druheho romana je so wěra do zakonja rewolucionarneho wobrota pominyła. Spisowaćel njenatwari konstelaciju „pak ... pak“, wón wjace njedowěri „jeničce wěrnej ideji“. Přetož triumf jedneje strony woznamjenja zničenje druheje. Wotběh stawiznow zdawa so zaso wotewrjeny. Konsekwenca, z kotrejž Brězan swój nowy wid prezentuje, je hač do poslednjeje sady romana spóznać. Wona rěka: „Ničo njeje njemóžne.“ (W němskej wersiji: „Nichts ist unmöglich.“) W reklamowym sloganje globalneje awtoweje firmy wuwjercholi potajkim episke jednanje. Kritika na wobstejnosćach njeje wjace heroiska, wona je ironiska.[14]

c) Satira jako načolny srědk kritiki

Najebać spokojacy zakonski ramik bě a je za Serbow dosć přičiny k šwikanju ignorancy abo diskriminacije. Jako angažowany kritikar NDRskeje politiki, wosebje energijoweje politiki, wustupowaše we wosomdźesatych lětach Choćebuski spisowaćel a publicist Jurij Koch (lětnik 1936). W přewrótowym času napisa – serbsce a němsce – dwanatk reportažow a wuda je pod zhromadnym titlom „Ha lećała je módra wróna“ (1991). Też jemu njeńdźeše tehdom hižo wo dobyće we wubědźowanju towaršnostnych systemow, ale wo přeživjenje najmjeńšeho słowjanskeho naroda, kiž njeměješe nazhonjenjow z nowym porjadom. Po potřěbnosćach hospodarstwa wočakowaše Koch dalše wudobywanje łužiskeje brunicy, kotrež bě sej wot 1924 skoro 100 wjeskow žadało – z toho jedna třećina ze skoro 10 000 wobydlerjemi na ryzy serbskim teritoriju.[15]

Wot lěta 1951 zestajachu nakładnistwowi lektorojo abo literarni kritikarjo w Serbach něhdźe kóžde pjeć lět antologije prozowych dźěłow. 1996 wuńdźe prěnja tajka zběrka, kotraž bě cyle po přewróće nastała. Na njej wobdźělichu so štyrnaće awtorow, wosom muži a šěsć žonow, w starobje wot 30 do 80 lět. Titlna metafra „Fijałkojty čas“ wopřija aluziju na lěta do 1989, hdyž bě so – po wašnju propagandy – woprawdźitosć w statnych medijach rjenje barbiła. Zajimawy je fakt, zo hodźa so teksty antologije do dweju wulkeju skupinow rozrjadować: Prěnju tworja tendenciozne powědančka, kotrež přitomnosć – to rěka pluralistisku demokratiju a socialne wične hospodarstwo – mjenje abo bóle wotewrjenje kritizuja, a to w prěnim rjedźe z brónjemi ironije a satiry. Awtorojo tu běchu wšitcy muskeho splaha a – hdyž so kniha zjewi – starši hač 60 lět. Kaž we wuchodnej Němskej scyła, chila też pola Serbow starša generacija w swojich nahladach skerje k prjedawšemu politiskemu porjadej. W druhej, skoro jenak wulkej skupinje wopisowachu so přewažnje indiwiduelne wosudy. Z psychologiskeje resp. moraliskeje perspektiwy pokazowachu tući powědarjo komplikowane žiwjenjoběhi w zańdźenym staće a „hojachu“ swójske biografiske rany z tym, zo je pomjenowachu. Woni běchu w starobje mjez 30 a 60 lětami a husto w Serbskej narodnej zhromadźiznje aktiwni. Woni na žadyn pad njeswjećachu swobodnisko-demokratiski zakładny porjad, ale subjektiwne zranjenja pod diktaturu ważachu za nich ćešo hač „postutopiske“ deficity. Narodźeni we wójnje abo krótko po tym, njedocpěchu w gerontokratiji NDR wodźace pozicije, nawopak ćerpjachu pod wšelakimi reglementacijemi.[16]

---

[14] Přir. Dietrich SCHOLZE: Postmoderne tendency w serbskej literaturje? Jurja Brězanowej romanaj wo Krabaće (1976; 1994/95). W: Lětopis 45 (1998) 1, s. 24–30.

[15] Přir. Frank FÖRSTER: Verschwundene Dörfer. Die Ortsabbrüche des Lausitzer Braunkohlenreviers bis 1993. Bautzen/Budyšin 1995, s. 17 sć.

[16] Hlej Dietrich ŠOŁTA: Poslednja „pisana“ antologija? W: Rozhlad 46 (1996) 11, s. 414 sć.

Hladajo na poměrnje mału ličbu serbskich knihow njeje lochko, literarne tendency spowšitkownić. Jurij Brězan jako tuchwilu jenički awtor romanow njeje swoje poetologiske zasady po 1989 spušćił, ale so – kaž w dźewjećdźesatych lětach na př. też Günter Grass – tohorunja bóle towaršnostnej satirje přiwobroćił. Indic za to je roman „Salowčenjo“ (němsce „Die Leute von Salow“; wobaj 1997). W serbsko-katolskej wsy, kiž dopomina w mnohim na němsku Schildu ze swojimi „Schildbürgerami“, wočakuja w přewrótowym času delegaciju ze stolicy. Bjezčućiwa prezidentka wot Befugte Anstalt für Ab- und Auflösungen – BAAAL (literarny pseudonym za zlě wuwołane rukowaćelstwo) ma wotpowědnje zjednoćenskemu zrěčenju pola, lěsy, łuki kaž też hród předać, po móžnosći płaćenjakmanym zapadnym Němcam. Lesćiwi Salowčenjo pak so spjećuja a wobchowaja pódu w zhromadnosći, kaž to z epochi kolektiwneho ratarstwa znaja. Při tym pomhaja jim filantropiscy milionarojo ze zapada, kotřiž wobsedźa předkupne prawo a zasahuja jako wyše mocy do rozrisanja.

„Poprawne wjeselo“, sudźeše germanist Walter Hinck w recensiji wo wuspěšnej knize, „je škodopřejnosć – přez to, zo so žona z lodoweje pincy a jeje institucija wumanewrěrujetej.“[17] Brězanowa satira přeradźi hněw wuchodnych Němcow wo procesu, kiž so jako wuswojenje začuwaše, byrnjež prawidłam kapitalizma wotpowědowaše. Literarni přiwuzni wjesnjanosty ze Salowa su Eulenspiegel, Šwejk abo wjesny pisar Azdak z „Kawkaskeho krydoweho koła“ Bertolta Brechta. Roman z bajkojtym wukóncom je so – pod titlom „Lanowolijowy komplot“ – bórze dramatizował a 1998/99 němsce kaž też serbsce w Budyskim Němsko-Serbskim ludowym dźiwadle inscenował. Też w sceniskim zhusćenju wobkrući so subwersiwna móc ludoweho humora.[18] We Łužicy je mjeztym samozrozumliwe, zo njeje deformacija človjeka a towaršnosće ze změnu systema awtomatisce wotstronjena, ale zo je wona hinašu podobu přiwzała.

Rěč a narodnosć jako zadźeržowacej momentaj transformacije

Hišće w lětach po druhej swětowej wójnje publikowachu serbscy awtorjo praktisce jenož w serbšćinje, zwjetša za nowiny a časopisy. Hakle 1951 započa so ze zběrku powědančkow a basnjow tehdom 35-lětneho Jurja Brězana w Berlinskim nakładnistwje Volk und Welt němskorěčna literatura Serbow. Wot toho časa wozjewjeja wodźacy spisowaćeljo swoje ważne twórby husto w serbšćinje a němčinje. Hižo do přewróta eksistowaše nimo toho tendenca, wěste teksty (na př. awtobiografiske) jenož němsce předpołožić. Bě to signifikantny wobrot w literarnej tradiciji, kotryž běžeše paralelnje k rěčnej změnje pola wulkeho dźěła serbskeho etnikuma.

Wohroženje serbskeje rěče wobhladowachu iniciatorojo Serbskeje narodneje zhromadźizny nazymu 1989 jako hłowny motiw politiskeho jednanja. Hibanje za rewitalizaciju rěče, kotrež so wot 1998 jako WITAJ-projekt do łužiskich pěstowarnjow a šulow njese, wuchadźa mj. dr. z fakta, „dass der gegenwärtig auf etwa drei Vierteln des Sprachgebiets zu beobachtende rapide Schwund des Sorbischen fast ausschließlich einem Ursachenkomplex geschuldet ist, der viele Jahrzehnte zurückliegt“[19]. W němsko-

---

[17] Walter HINCK: Her mit der Schadenfreude. W: Frankfurter Allgemeine Zeitung, čo. 79/1997 z 5. 4.

[18] K pozadkam tutoho humora hlej Susanne HOSE: Von Weißenbergern, Salowern und anderen Schildbürgern in der Lausitz. W: Eulenspiegel-Jahrbuch 43 (2003), s. 83–93.

[19] Kito LORENC: Die Insel schluckt das Meer. W: Zeitschrift für Slavische Philologie 58 (1999) 2, s. 418.

nacionalnej atmosferje před prěnjej a druhej swětowej wójnu njeběchu wosebje ewangelscy Delnjoserbja w Pruskej, ale też jich wěrybratřa w sakskej Hornjej Łužicy (wuchodnje Budyšina) maćernu rěč młodej generaciji dale sposrědkowali. Štóž dźensa serbšćinu jako komunikaciski srědk wužiwa, škita zdobom čwak narodneje tradicije.

Wobydlerjo wuchodneje Europy přetraja stawizniske wichory rady z tym, zo so na swój narodny pochad dopominaja. Pola Serbow njeběše tajka reakcija w zašłosći sylna. W serbskej prozy spyta wot dźewjećdźesatych lět žurnalistka Jěwa-Marja Čornakec tradicionelnu rěčnu a nabožnu substancu estetisce instrumentalizować. „Twórczość literacka J.-M. Čornakec jest nieustającą refleksją nad stosunkiem współczesnego człowieka do otaczającej go rzeczywistości, także związanych z nią spraw egzystencjalnych i narodowych. Można by się tu nawet dopatrywać pewnej obsesji ojczyźnianej“[20], je Waršawski režiser a kritikar Władysław Sobecki w recensiji zwěsćił. Dokelž žadaja w demokratiji też prawicarske skupiny w zjawnosći rum, su zajimowane serbske kruhi po přewróće přeco zaso na tutón „nowy“ strach pokazali. Tysaclětneje symbiozy dla njejewi so druha narodnosć jako cuza, zatrašaca. Tohodla dochadźa we Łužicy jenož zrědka k němsko-serbskim prowokacijam z nacionalistiskim pozadkom.

Woprawdźe chutnje brać dyrbi so wuměna hódnotow pola młódšeje a młodeje generacije. Wona polěkuje asimilaciji k němskorěčnemu wobswětej. Njedźiwajcy wšěch nadźijow přewažnje nabožnych Serbow nimaja wotewrjene towaršnosće zjednoćeneje Europy wjele zrozumjenja za ideale kaž Bóh – wótčina – maćerna rěč abo narodna kultura. Skerje dadźa so dźensa wjesć wot napřećiwnych přikładow kaž derjeměće – indiwidualita – fleksibilita – swětawotewrjenosć. Při tym su překřižowanja a dwojenja wězo možne. Přińdźe k wuformowanju specifiskich postawow, štož so też we wumělskej prozy w stupacej měrje wuskutkuje.

Serbska literatura po zakónčenju totalitarneje ery je wjelestronska a połna přećiwkow. „Na kóncu móžeš zhladować na wobraz połny zboža, nazhonjenjow, erotiskich zaznaćow, ale też na wobraz zwrěšćenja a zadwělowanja, tak kaž so nam žiwjenje wšědnje jewi, kaž je kóždy dźeń sami dožiwjamy.“[21] Tak je młoda recensentka najnowšu prozowu antologiju (2001) skrótka a jasnje zjimała. Kaž stajnje wot doby narodneho wozrodźenja w 19. lětstotku so serbscy awtorojo w cyłku prócuja, zo bychu swój mały lud skrućili, kiž chce swoju identitu najebać ćežow a powabkow dale wobchować.

---

[20] Władysław SOBECKI: Osiem opowiadań Jěwy-Marji Čornakec. W: Zeszyty Łużyckie (2000) 29, s. 128.

[21] Sylwija ŠĚNOWA: Mozaik žiwjenja. W: Rozhlad 52 (2002) 7/8, s. 279.